

# El fenomen enciclopèdic medieval: una visió comparada del saber

Noemi Barrera\*

## Resum

El fenomen enciclopèdic té molta importància a l'Edat Mitjana. Els estudis, però, tendeixen a ser aïllats. Aquesta visió comparada del gènere enciclopèdic a les tres cultures que presenten una forta tradició –la xinesa, l'àrab i l'occidental– ens mostra els seus nexes comuns i les seves divergències: en depèn, en cada cas, de la relació amb el poder, què determina el seu naixement, quina és la seva finalitat i quins factors influeixen en el seu desenvolupament. Tot i que trobem considerables semblances entre l'enciclopedisme d'aquestes civilitzacions, només pot localitzar-se una influència: la recepció a Occident de tot un conjunt de textos àrabs, on s'inclouen enciclopèdies, i que va suposar la modificació del seu pensament i, per tant, també del seu enciclopedisme.

## Paraules clau

enciclopedisme medieval, obres de referència, obres didàctiques, enciclopèdies occidentals, enciclopèdies àrabs, enciclopèdies xineses, funcionariat medieval

Recepció de l'original: 21 d'octubre de 2011

Acceptació de l'article: 14 de desembre de 2011

## Introducció<sup>1</sup>

Aquesta mirada vers l'enciclopedisme té com a propòsit desenvolupar una perspectiva històrica del gènere en aquelles cultures que presenten una forta tradició enciclopèdica emmarcada a l'Edat Mitjana. Tres seran aquestes civilitzacions i tres les tradicions enciclopèdiques: la xinesa, l'àrab i la de l'Occident llatí. Serà interessant observar quins factors determinen el seu naixement i la seva evolució, si existeixen paral·lelismes entre elles i si influeixen entre sí.

## Origen del fenomen enciclopèdic

A partir de la segona meitat del segle XVI, un nou terme comença a emprar-se amb l'objectiu de designar un gènere concret de composicions: «enciclopèdia». El fenomen enciclopèdic, però, es remunta segles enrere. Alguns estudis situen el seu origen a les tauletes mesopotàmiques de la famosa biblioteca del rei Assurbanipal. A Nínive es van trobar nombrosos textos antics que el rei assiri havia ordenat recopilar i copiar, de manera que la biblioteca comptava amb una extensa col·lecció de literatura antiga i contemporània. Resulten especialment interessants els llistats que tan honor reportaven als escribes, on es mostra un veritable interès per l'examen i la catalogació d'animals, plantes i pedres. S'exposen llurs característiques i es donen els noms de les distintes espècies, a més d'oferir certes relacions entre els diversos ele-

(\*) Investigadora predoctoral al Departament d'Història de la Filosofia, Estètica i Filosofia de la Cultura (Universitat de Barcelona). Les seves recerques se centren en la dicotomia entre el món espiritual i el corporal a les enciclopèdies medievals, concretament a l'obra de Bartholomaeus Anglicus: *De proprietatibus rerum*. Adreça electrònica: nbarrego7@alumnes.ub.edu

(1) El present article té el seu origen en la ponència *El saber enciclopèdic medieval*, en el marc del curs «Savis i sabers a l'Edat Mitjana», organitzat per la Secció de Filosofia Medieval de la Societat Catalana de Filosofia (Institut d'Estudis Catalans), duta a terme el 4, 5 i 6 de maig de 2011 a Barcelona.

ments d'aquests llistats. Podria situar-se el germen del fenomen enciclopèdic als esmentats llistats mesopotàmics, tot i que a aquesta remota temptativa enciclopèdica li manquen característiques pròpies del gènere: destaca la seva poca practicitat, puix que aquestes llistes es troben lluny d'haver estat ideades amb una finalitat didàctica o com a obres de referència.

La primera cosa que hem de fer abans de començar qualsevol discurs sobre l'enciclopedisme, doncs, és exposar quines són aquestes característiques que fan que puguem anomenar una obra "enciclopèdia", per tal de conèixer on es troben els seus límits.

Les enciclopèdies ofereixen la recopilació, en una única obra, del saber de l'època a la qual corresponen i, cosa summament profitosa per a l'estudi del pensament medieval, s'estructuren mitjançant una jerarquització de l'esmentat saber. La seva tendència totalitzadora pot portar-les no només a considerar quelcom particular, sinó també a establir una organització de les diferents disciplines que s'encarreguen de l'estudi de la realitat. Encara que l'objectiu de la seva composició pugui variar, són ideades com a obres de referència o escrits didàctics.

Aclarits aquests punts, passem a tractar les diverses tradicions enciclopèdiques.

## Tradició enciclopèdica xinesa

### L'enciclopedisme primerenc

L'extens repertori d'obres de referència asiàtiques foren creades majoritàriament a la Xina, on el naixement de la tradició enciclopèdica es troba relacionada amb l'estudi i el desenvolupament de la llengua. De fet, les enciclopèdies s'inclouïen dins la noció tradicional de «lei-shu», un concepte genèric per a nombrar les obres de referència i els llibres ordenats per categories. Aquest terme podia fer referència a glossaris, enciclopèdies generals i específiques, genealogies, història i tradició.

A les acaballes del primer segle de la nostra era va acabar de redactar-se un diccionari etimològic anomenat *Shuo wen chieh tzu* (*Discussió de gràfics simples i anàlisi de gràfics compostos*). Aquest explica l'estructura, l'origen i el significat de 9.353 ideogrames recopilats, convertint-se en el diccionari etimològic «més important per a la conceptualització i sistematització de l'escriptura xinesa» (Nienhauser, 1998, p. 167), no només per l'extens material que inclou, sinó per la innovació que representa el seu sistema de classificació gràfic. Fins a l'aparició d'aquesta obra, l'ordre intern dels diccionaris es basava en altres criteris, no lingüístics, com mostra el primer diccionari conegut, *l'Erh-ya* (podria traduir-se com a *Apropament a l'elegància*). Aquesta obra és el primer escrit xinès que presenta una estructura característica del gènere enciclopèdic. Comunament se situa al primer segle de la dinastia Han, data que correspondria al segle II a. C., tot i que la tradició hagi arribat a ubicar-lo a èpoques molt més llunyanes. L'obra està constituïda per llistes de paraules i els seus significats, classificades mitjançant dinou categories diferents: les tres primeres comprenen l'explicació d'expressions i paraules; la quarta estableix diferents graus de relacions; les restants tracten la geografia, els mons vegetal i animal, i matèries ben diverses: música, utensilis, etc. El seu caràcter enciclopèdic només s'aplica a l'estructura formal, ja que, atenant al seu contingut, l'obra no és més que un diccionari.

No trobem una obra amb estructura i contingut enciclopèdic fins l'any 220, quan s'escriu, per ordre imperial, el *Huang Ian* (*Mirall per a l'emperador*). Tot i que es té constància de la seva existència per les nombroses referències que ho testimonien, no en tenim cap exemplar. Fóra bo reparar en el fet que aquesta enciclopèdia, i, en general, el gènere enciclopèdic, sorgeixen un segle després que els diccionaris comencin a classificar-se mitjançant criteris estrictament lingüístics, deixant així de presentar estructures que implicaven un ordre genuí raonat per l'autor; és a dir, quan els diccionaris abandonen la seva estructura enciclopèdica –quan ja no han de presentar una classificació i divisió de la realitat per tal d'agrupar els mots, ja que aquests s'ordenen ara per regles lingüístiques– aleshores apareixen les primeres enciclopèdies.

### Auge del gènere: l'enciclopèdisme a l'Edat Mitjana

Si bé és cert que la dada recentment esmentada és d'interès, pel que fa a l'enciclopèdisme xinès, no hi ha cap dubte sobre quin és el factor decisiu per a la seva creació, així com perquè es donessin èpoques de màxima proliferació del gènere. Aquest factor és la intervenció de la classe dirigent. Durant el mandat de la dinastia Han, es va produir un desenvolupament cultural que va conduir a la creació d'obres filosòfiques, literàries, històriques i jurídiques. Amb el canvi de govern apareixen les enciclopèdies, al segle III, conseqüència de la intenció d'unir la saviesa clàssica i el treball dels últims segles en obres compiladores que havien de mostrar la supremacia de la civilització xinesa<sup>2</sup>. Uns segles més tard, l'entrada de la dinastia Sui al poder comportà un progrés en diversos àmbits que afectà directament a la producció literària, puix que els interessos polítics i intel·lectuals d'aquests emperadors els van dur a promoure una tasca de recopilació bibliogràfica per a la seva pròpia biblioteca que va derivar en la producció d'un alt nombre de compilacions de tipus divers, amb especial predomini dels tractats lexicogràfics i les enciclopèdies. Això explica que, a partir del segle VI, l'enciclopèdisme es convertís en un fenomen de gran importància, com evidencia la sobtada irrupció d'obres d'aquest tipus. *Pien-chu*, escrita cap a l'any 600, és l'enciclopèdia xinesa conservada més antiga. El seu objectiu no és altre que proporcionar el material necessari per a la creació de poemes i composicions literàries<sup>3</sup> (Bauer, 1966, p. 677). Se'n coneixen més, escrites entre els segles VI i VII, però aquestes es troben perdudes o bé es conserven de manera molt fragmentària: *Hua Lin Pien Lüe*, *Hsin Wen Tien Yü Lan*, *Yung Lo Ta Tien*, *Ku Chin T'u Shu Chi Ch'eng*, etc.

- 
- (2) En aquest apunt sobre el naixement de l'enciclopèdisme, cal tenir present que, des de la caiguda de la dinastia Han (a principi del segle III) fins a la reunificació duta a terme pels Sui (segona part del segle VI), ens trobem en una època de desintegració imperial en la qual cada poder pretén consolidar-se al territori que domina. Les obres d'aquest període no poden dissociar-se d'aquest aspecte essencial polític-social.
- (3) Dins la creació literària, la composició de poemes gaudia de molt prestigi, ja que les normes d'escriptura en vers eren molt rigoroses. L'objectiu era aconseguir peces exquisides que mostressin el refinament de la societat llettrada xinesa. Com és el cas del *Pien-chu*, van crear-se obres enciclopèdiques especialment destinades a oferir material que servís d'exemple i proporcionés inspiració per tal de dur a terme aquest treball de creativitat. Més endavant, quan l'enciclopèdisme es destina a la formació dels aspirants a funcionaris, aquesta faceta literària de les obres enciclopèdiques no es perd, ja que una de les proves que s'havien de superar per arribar a formar part del funcionariat era la composició de poemes sota uns criteris molt estrictes (Diény, 1991, p. 197).

Durant els segles que va ocupar el poder la dinastia T'ang (del VII a l'inici del X), les enciclopèdies centren el seu interès en l'organització de l'Estat<sup>4</sup>. El contingut d'aquestes obres comença a entendre's com un corpus que han de conèixer a la fecció administratiu i funcionaris; per això, les enciclopèdies es convertiran en un material necessari per a superar els durs exàmens que permetien accedir a aquests càrrecs. Ja des de l'època dels Han, el funcionariat constituïa la base de l'administració imperial. L'educació, i no cap altre criteri, era allò que feia a l'aspirant mereixedor d'ocupar-ne el càrrec i, per tant, de pertànyer a la classe social vinculada al funcionariat<sup>5</sup>. Quan la dinastia Han donà començament a l'Imperi, el poder va buscar el recolzament dels savis confucians, de manera que el confucianisme va adquirir tal importància que el seu cànon de textos esdevingué, bàsicament, la totalitat del programa d'estudis del funcionariat. Aquest predomini de la matèria confuciana en els rigorosos exàmens que es portaven a terme en l'Imperi dels Han pot entendre's com un factor decisiu en el fet que durant aquesta primera època no s'empressin enciclopèdies per a formar els treballadors de l'administració. A les escoles imperials, presents a la Xina des de, com a mínim, l'any 124 aC (Yap i Cotterell, 1981, p. 102), s'ensenyava el cànon confucià, que s'havia de dominar a la perfecció, i certs textos de matèria legal; durant la dinastia T'ang, però, en aquestes escoles ja es fan necessàries les enciclopèdies, atesa la diversitat del contingut als coneixements exigits al funcionari en aquesta altra època.

Si atenem les diferents seccions de la primera enciclopèdia del període T'ang, aquestes ens evidencien que la seva creació correspon al govern anterior: tracta sobre cosmologia, geografia, dinasties imperials, l'home, el govern, rituals, música, diferents qüestions de l'Estat, vestimenta, vehicles, eines, embarcacions, escacs, taoisme, budisme, esperits, medicina i història. L'obra, anomenada *I Wen Lei Chü* (*Antologia d'art i de literatura*), va ser preparada per Ou-yang Hsün (557-641) al voltant de l'any 620. La importància d'aquesta recopilació literària radica en la inclusió de textos que fins el moment es consideraven perduts. Més afí al nou esperit de l'enciclopedisme és el *Pei T'ang Shu Ch'ao* (*Extracte d'escrits*) de Yü Shih-nan (558-638). Desenvolupa especialment els temes que concerneixen a l'administració, tot i que tracta gran quantitat de matèries. Aquesta obra, talment com l'anterior, va suposar una important recuperació del patrimoni cultural xinès, ja que l'autor va dur a terme una àrdua comesa de recerca i reproducció de textos de considerable antiguitat.

Cal esmentar altres títols, com *Kuan Yün*, de Lu Fa-yen, que, ampliada a l'any 751 per Sun Mien, passarà a conèixer-se com *T'ang Yün; Ch'u-hsüeh chi*, escrita per Hsü Chien cap a l'any 700; i *Shih Lei Fu*, de Wu Shu, localitzada als inicis del segle X. L'obra més rellevant d'aquest període, però, són els *Estatuts generals (T'ung-tien)* de l'autor

- 
- (4) Els Sui varen romandre poc temps al poder a causa d'un alçament popular. La mala gestió dels seus efectius en un intent d'eradicar l'amenaça coreana va portar com a resultat un descontent generalitzat que precipità la caiguda de la dinastia abans que en pogués consolidar la unificació de l'Imperi. Atesa aquesta situació, els T'ang van afanyar-se a tornar a l'Imperi la seva antiga grandesa cultural i administrativa, tot creant una relació bidireccional entre ambdues. Una de les seves primeres intervencions va ser el desenvolupament de l'educació per als aspirants al funcionariat: es van endurir els exàmens, però també proliferà l'ensenyament, arribant a més sectors de la població.
- (5) El recolzament a la vàlua del coneixement per sobre de la classe a la qual es pertany per naixement és completament comprensible si tenim en compte l'origen humil de la dinastia Han. No només és una manera d'actuar conseqüent, sinó, a més, legitimadora.

confucia Tu Yu. L'enciclopèdia s'inicia per ordre imperial al segle IX i, després de trenta-cinc anys de treball, esdevé el major «dipòsit documental de l'història política i social de Xina prèvia a l'emperador Hsien Tsung de la dinastia T'ang» (Wahl, 1998, p. 11). El contingut de les seves nou seccions ofereix a l'emperador i als seus funcionaris tot el coneixement necessari per a l'exercici del govern: tracta sobre economia, lleis, cerimònies i rituals, la defensa de la nació, etc.

Una nova dinastia modificà l'orientació de l'enciclopedisme a partir de la segona meitat del segle X, quan s'inicia el període Sung, després d'una altra època de fragmentació que va durar del 907 al 960. No s'abandona l'enfocament vers el funcionari, ja que, seguint el model de l'anterior dinastia, el govern crea escoles on reconeguts intel·lectuals transmeten els coneixements necessaris, mitjançant l'estudi d'obres enciclopèdiques, a aquells que vulguin presentar-se als exàmens per entrar a formar part de l'administració (Claramunt i González Giménez, 2008, p. 123-124). Un nou factor va aparèixer: forces externes amenacen amb l'escissió de territoris del nord de l'Imperi. Davant d'aquesta situació, els emperadors optaren per defensar la unitat política, religiosa i intel·lectual sota un nou confucianisme. En conseqüència, l'extensa producció literària se centrà en la cultura i la tradició pròpies, de manera que les enciclopèdies d'aquest període protagonitzen notables rescats literaris a la vegada que reflecteixen l'augment del valor dels coneixements científics, tècnics i filosòfics (Castro, 2002, p. 53-54). L'exemple més cèlebre és l'enciclopèdia que el segon emperador Sung encarregà a Li Fang (925-996): *T'ai P'ing Yü Lan (Estudi imperial de les escriptures de l'era T'ai-p'ing)*, acabada a finals del segle X. L'obra recull en mil capítols el material més valuós per la cultura xinesa, recurrent, en una impressionant tasca bibliogràfica, a més de mil set-cents textos.

Poc temps després una nova ordre imperial va portar a la redacció d'una altra enciclopèdia, aquesta vegada amb la intenció de fixar un programa politicomoral dins d'una història general oficial (Rey, 1982, p. 82). L'obra, acabada el 1013, es coneix per les sigles del seu títol, *TFYK (Ts' e Fu Yüan Kuei)*, i va ser redactada per un conjunt d'erudits. Els textos per a la seva elaboració foren escollits amb cura, tot utilitzant gran quantitat de registres de les biblioteques imperials, que informaven sobre antigues dinasties, filòsofs rellevants i obres literàries.

Als segles posteriors es van succeir les composicions enciclopèdiques. En sobresurten *T'ung Chih*, el 1162; *Chin Hsiu Wan Hua Ku*, el 1188; *Ch' ün Shu K' ao So*, de Chang Ju-yü, el 1195, i, el 1296, *Yü Hai*, de Wang Ying-lin. Destaca la immensa obra impulsada per la dinastia Ming: *Yung Lo La Tien*, el *Gran Canon de Yung-Lo*, acabada el 1409. Es va recórrer a centenars d'erudits per a la seva composició, que va finalitzar al començament del segle XV, abans que s'iniciés un període de crisi política.

Totes aquestes enciclopèdies recullen la tradició històrica, política i literària de l'Imperi, i estan enfocades a l'educació amb la finalitat d'escollir el més selecte funcionari. Les enciclopèdies van mantenir el seu nexa amb la funció sociopolítica que el poder dictava. El seu contingut era un programa que, tot i que sempre pretenia mostrar l'ordre del món, va anar literaritzant-se progressivament. Continuaren produint-se i utilitzant-se, però la manca d'esperit crític les va convertir en antologies (Franke i Trauzettel, 1973, p. 173). Tot i així, com hem dit, l'ordre característic de l'univers xinès es trobava representat, ja que les enciclopèdies contenien allò que la

civilització xinesa coneixia sota el concepte de *t'ien hsia*: «allò que es troba sota el cel» (Wahl, 1998, p. 31-32), i que inclou la seva visió del món i la tradició cultural.

## Tradició enciclopèdica àrab<sup>6</sup>

L'origen i l'evolució del fenomen enciclopèdic àrab es troben estretament relacionats amb aspectes socials i polítics. Per entendre el desenvolupament d'aquest gènere, és necessari remuntar-nos al naixement de la prosa literària àrab.

### Naixement de la prosa literària i el gènere 'adab'

En els segles VIII i IX s'erigeix la que pròpiament pot anomenar-se cultura arabo-islàmica: àrab, per la llengua que fa possible la comunicació entre els diferents pobles que conformen aquesta cultura i que serà, doncs, la llengua de circulació; islàmica, per la progressiva adhesió a la religió musulmana dels esmentats pobles. Per al tema que ens ocupa, és fonamental el contacte del llegat cultural àrab amb el d'aquests pobles, integrats a l'Imperi mitjançant els llaços de clientela i amb un paper social destacat, sobretot a l'administració. Concretament, hem de reparar en la figura dels *kuttāb*. Dins del funcionariat dels califes, els *kuttāb* són secretaris o escribes descendents dels perses de l'administració sassànida i dels bizantins. La seva tradició administrativa els va procurar la continuïtat al funcionariat quan van ser islamitzats, però havien de mostrar no només una correcta tècnica cal·ligràfica i estilística, sinó també la seva arabització i domini de la cultura general islàmica, on s'inclouien, bàsicament, les tradicions i la poesia. De les primeres, els *kuttāb* n'extreien unes normes de comportament i d'educació característiques de l'home àrab; les composicions poètiques, d'altra banda, els permetien estudiar i manejar adequadament la llengua. Aquest context porta a la creació, per part dels propis funcionaris, d'un gènere que recollirà tot el material necessari per a la seva activitat: es tracta de l'*adab*.

La cultura literària beduïna no era exclusivament poètica. Les narracions presents a l'Alcorà, així com les obres de recopilació que posteriorment els filòlegs compondran per a estudiar la llengua àrab, els continguts (llegendes, proverbis, etc.) de les quals cerquen en la *Jāhiliyya*, l'època prèvia a la revelació, mostren l'existència d'una prosa pre-islàmica. Tot i així, s'ha de reconèixer la preponderància literària de la poesia i el segon pla de la prosa, que no floreix fins que entra en contacte amb altres cultures, sobretot la persa.

Ibn al-Muqaffa' (m. 759) és el representant més emblemàtic d'aquest període en què la literatura àrab, mitjançant els *kuttāb*, rep tot el llegat iranià per tal de donar forma a la naixent prosa àrab i, més concretament, al gènere d'*adab*. Subratllem la rellevància del llegat iranià perquè, tot i que els perses es van islamitzar, no perden la consciència de pertinença a una civilització, una ètnia i una religió determinades. La dinastia sassànida havia afavorit i explotat en el seu benefici la idea d'un poble iranià, fonamentada en la participació del llinatge ari, la religió zoroàstica i la descendència de l'antiga reialesa aquemènida<sup>7</sup>. Si bé és cert que va tractar-se d'un recurs dels

(6) Cal esmentar que, per motius editorials, hem prescindit del sistema diacrític inferior en els mots àrabs.

(7) No era gens estrany legitimar el poder de les dinasties proclamant-se descendents de llunyanes reialeses poc conegudes. En aquest cas, els sassànides es van remuntar a una dinastia que, a partir del segle vi

sassànides per legitimar el seu poder, pot observar-se que la idea havia arrelat amb força en aquests *kuttāb*. En aquest punt, prendré les paraules del Dr. Puig Montada en el seu estudi sobre Ibn al-Muqaffa', on presenta textos de l'autor que manifesten obertament una «universalitat de la saviesa». Aquesta afirmació comporta la dissociació de la saviesa a una determinada cultura, o, si més no, a una única cultura; per tant, no hem de pensar que l'Islam o els àrabs, sostindrà el persa, són qui han portat la saviesa. De fet, no hi ha res que no hagi estat ja reflexionat, tot i que algunes qüestions no s'han tractat explícitament, sinó mitjançant faules i, per tant, les conclusions s'hi presenten com a missatges ocults. En un fragment del seu *Llibre major d'adab*, Ibn al-Muqaffa' parla d'avantpassats de major enteniment, més resolutius, millors en ciència i en acció: aquests no són altres que els iranians, i especialment els governants sassànides, ja que en van saber cercar la saviesa allà on es trobava, encara que haguessin de recórrer a altres civilitzacions (Puig Montada, 2007, p. 88-89). D'aquestes «altres civilitzacions», dóna especial rellevància a l'hindú. No debades estem parlant del traductor a la llengua àrab del *Calila e Dimna*.

El nou gènere que es crea gràcies a la intervenció dels *kuttāb*, l'*adab*, pretindrà, doncs, recollir aquesta herència iraniana, a la vegada que busca recopilar el material pre-islàmic necessari per tal de garantir la correcta arabització dels funcionaris. Trobem reflectida aquest doble vessant en una epístola del primer d'aquests *kuttāb* que va col·laborar en la creació de la prosa literària: 'Abd al-Hamīd al-Kātib (m. 750), que va treballar per a l'últim califa omeia. Aconsella a la resta de funcionaris que conreïn la llengua àrab i que memoritzin les poesies i històries de perses i àrabs (Rubiera Mata, 2005, p. 34).

### Enciclopedisme 'adab'

Des del seu naixement, com s'ha fet palès, l'*adab* és un gènere enciclopèdic, si bé en aquesta primera etapa presenta un contingut bàsicament educatiu i moralitzador (mitjançant faules, llegendes i màximes). Més interessants són les composicions enciclopèdiques que resulten de l'especial visió de l'*adab* que té al-Jāhiz (776-868), un del seus majors representants. En un moment en què les ciutats es desenvolupen i adquireixen una gran importància econòmica i política, importància que es reflectirà a la societat i la literatura, sobretot en una tasca traductora molt ambiciosa, al-Jāhiz també desenvolupa i amplia l'horitzó de l'*adab*. L'autor ho entén com un enfocament o una predisposició d'abordar la investigació del món, tot partint precisament dels punts conflictius que apareixen quan ens preguntem sobre el nostre coneixement de determinades qüestions. El coneixement del món i de l'ésser humà mai no serà, doncs, quelcom tancat i consolidat, sinó una obertura que incita l'home lletrat a no cessar en la seva activitat indagadora empírica. El saber, així mateix, tampoc no és fragmentari: es tracta d'una totalitat harmònica que, abans dels àrabs, només els grecs havien aconseguit comprendre. Al-Jāhiz lloa com la perspectiva científica havia trobat el seu lloc dins del programa general de formació al món grec; aquesta cultura, però, no va poder avançar-ne més a causa de les seves pròpies limitacions. El pensament grec, propi d'una civilització inferior, es presenta ara com a

---

aC (quan el rei persa Cir II, després de dominar els medes, va treure del tro babilònic –al 539– al desprestigi rei Nabònides), va protagonitzar una imparable expansió que no va poder sufocar-se fins que la intervenció d'Alexandre Magne va acabar amb l'esmentada dinastia.

instrument idoni per a una cultura superior: l'araboslàmica. Aquesta reuneix les característiques necessàries per a poder fer un ús enterament profitós i satisfactori del llegat grec, ja que li pertanyen les estructures socials i culturals òptimes. Al-Jāhiz creu que aquestes estructures s'han de protegir, i, precisament, un dels grups que ha d'encarregar-se'n és el dels *kuttāb*.

El funcionariat ha de tenir uns límits en la seva tasca intel·lectual a causa del mateix paper que exerceix: si per a l'autor, l'*adab* està relacionat amb una disposició de recerca i curiositat incessants, on el contacte amb altres cultures podria resultar profitós, atesa la maduresa de la cultura en la qual s'integrarien aquests coneixements (la cultura arabo-islàmica), en el cas del *kātib* això ha de restar al marge, puix que justament ell és qui representa la tradició i s'ha de centrar en ella, conservant-la de manera pura (Miquel, 1967, p. 61).

Al-Jāhiz no convida a l'apropament a qualsevol civilització, sinó només a aquelles que no suposen un risc per a les estructures i les tradicions: exhorta a l'expansió vers el pensament grec i a la seva traducció a l'àrab perquè Grècia no pot resultar ja perillosa. Les obres enciclopèdiques d'al-Jāhiz mostren aquesta influència del pensament grec. De la seva extensa producció, els escrits d'*adab* més importants són el *Kitāb al-bujalā'* (*Llibre dels àvars*), el *Kitāb al-bayān wa-l-tabyīn* (*Llibre de la claredat i de la il·luminació*), el *Kitāb al-Hayawān* (*Llibre dels animals*) i el *Kitāb al-tarbī wa al-tadwīr* (*Llibre del quadrat i el rodó*). Dos ens interessen especialment: el *Llibre dels animals* i el *Llibre del quadrat i el rodó*. El primer llibre consta de set volums. En ell considera les teories aristotèliques sobre els animals, que havien estat traduïdes poc abans a l'àrab. Per al-Jāhiz, l'estudi detallat de les característiques de cada animal permet concloure la saviesa del Creador i, per tant, la seva existència. El segon títol correspon a una obra clau en la seva defensa del mu'tazilisme, presentada sota l'aparença d'una sàtira que posa de manifest la ignorància de l'home pedant. D'aquesta manera, l'autor podrà tractar diferents temes que considera importants: història de la religió, tradicions i llegendes, profetes, nombres, música, òrgans sensorials, diverses qüestions sobre filosofia i lògica clàssiques, etc.

Sota el domini abbàssida, els *kuttāb* varen proliferar i consolidaren la seva fortalesa com a estrat social. El desenvolupament del moviment cultural s'havia vist influït per les noves tendències de la cort, ja que va adoptar-se un refinament fonamentat en una sèrie de normes de conducta i en un conjunt de coneixements bàsics que havia de manejar l'home de cort. El gènere d'*adab* respondrà a les demandes del moment, on es fa necessari, per als funcionaris i per a l'home urbà refinat, un saber enciclopèdic sobre gran quantitat de qüestions. L'*adab*, però, ja no seguirà la tendència que presentava al-Jāhiz, ja que torna a evolucionar a causa de la situació política i social.

Al segle IX, quan la capital, Bagdad, viu el moment de màxim esplendor, és també quan els abbàssides comencen a tenir problemes amb diverses forces centrífugues que amenacen el seu poder. L'obertura i l'esperit investigador que al-Jāhiz havia aconseguit per a l'*adab* es frenaran en pro d'una ortodòxia i un enaltiment oficial a favor de la tradició. Ibn Qutayba (828-889) és el gran representant d'aquest moment. A la vegada que se cita com el primer gran enciclopedista dins de la civilització àrab, és, de fet, qui contribueix d'una manera més decisiva a la limitació de la cultura enciclopèdica. Organitza un corpus de coneixements mínims acceptables sobre una gran



varietat de temes. Es tracta d'un programa que té com a objectiu formar al funcionari abbàssida i, en general, a l'home culte. La base d'aquest *adab* serà l'estudi filològic de la llengua àrab, de manera que s'introdueix amb més força la poesia, considerada la disciplina més genuïnament àrab. La majoria de les obres es compondran, doncs, de poesies, tradicions i manuals de redacció.

Són quantioses les produccions d'*adab* d'Ibn Qutayba que presenten aquesta faceta de recopilació didàctica: hauria de mencionar-se l'*Adab al-kātib* (*Cultura del secretari*) i *al-Šī'r wa-l-šu'arā'* (*La poesia i els poetes*), tot i que la més enciclopèdica és el seu *Kitāb 'uyūn al-ajbār* (*Fonts de notícies*), escrita al voltant de l'any 880. Consta de deu categories, cadascuna desenvolupada en un llibre. El primer tracta sobre el sobirà i sobre quines han de ser les seves característiques, la naturalesa del seu poder, les regles de conducta, etc. Els següents llibres versen sobre la guerra, la noblesa o la grandesa; qualitats i defectes; retòrica, oratòria i conversa; austeritat i pietat; el tracte vers els amics; oracions; modals a taula i, per últim, les dones.

Tornant a l'esfera política i social, les dificultats de la dinastia abbàssida no van cessar. L'amenaça d'emancipació de les províncies és contínua i, a més, han de fer front, entre d'altres problemes, a l'expansió de doctrines religioses no ortodoxes, a les nombroses tensions internes i enfrontaments externs, i a la dolenta situació militar. Finalment són els búyides qui prenen el control després d'entrar a Bagdad, l'any 946. El califat es mantindrà, però perd el poder. La descentralització i desintegració que observem durant aquesta època es trasllada al món literari a partir dels segles x i xi, ja que Bagdad no serà ara l'únic centre cultural.

El segle x és especialment rellevant per a l'enciclopedisme, ja que pren consciència de si mateix com a gènere: es produiran obres molt destacables que no han de pertànyer necessàriament al gènere d'*adab*, tot i que algunes sí en formen part i d'altres poden contenir, juntament amb uns altres temes, les matèries pròpies de l'*adab*. Els treballs més importants d'aquest segle són *al-A'lāq al-naḥīsa* (*Els bens preciosos*) d'Ibn Rustah (m. després 905); *Murūğ al-Dahab* (*Els prats d'or*) d'Abū l-Hasan al-Mas'ūdī (m. 957); *Kitāb al-Bad' wa-l-tā'rīj* (*Llibre de la creació i de la història*) de Ibn Tāhir al-Maqdisī (fl. 966); *al-'Iqd al-Farīd* (*El collar únic*) d'Ibn 'Abd Rabbihi (m. 940); *Mafātīj al-'ulūm* (*Les claus de la ciència*), d'al-Jwārizmī (m. ca. 850); i les *Rasā'il Ijwān al-Safā'* (*Epístoles dels Germans de la Puresa*). Més endavant, tornarem sobre tres d'aquestes enciclopèdies: *El collar únic*, *Les claus de la ciència* i les *Epístoles dels Germans de la Puresa*.

Un cop els búyides prenen el poder, la prosa literària que floreix és l'epistolar. Els *kuttāb* desenvolupen la prosa rimada a les seves epístoles cancelleresques, de manera que, a partir d'aquest moment, imperarà l'estilisme i la forma per sobre del contingut. Ho veiem clarament reflectit a un fragment del *Llibre de les dues arts*, d'Abū Hilāl al-'Askarī (m. 1005): «Allò important no són les idees, perquè les idees es troben a tot arreu, als àrabs i als perses, a les ciutats i a les aldees. Allò essencial és l'altaresa del llenguatge, la puresa de l'expressió, la bellesa i la màgia de les paraules» (Rubiera Mata, 2005, p. 58-59).

L'*adab* es contagia d'aquesta tendència i, veient-se mancat d'una finalitat didàctica, pretén ara entretenir el lector. Hi ha autors, però, més especulatiu, sobretot aquells que mostren obertament el seu desencant amb la societat. No dubten de cercar respostes filosòfiques a la seva situació actual, convertint les obres d'*adab* que

produeixen en vertaders assajos. Altres autors s'aferren a la vessant moralitzadora de l'*adab* i el fan exclusivament normatiu; per últim, hi ha els que el cultiven seguint la tendència de fer un corpus de coneixements, encara que sense realitzar ja aportacions pròpies significatives. Val a dir que, en aquest cas, es perd la finalitat pràctica que unia el gènere amb els coneixements bàsics del funcionariat: aquestes obres, però, suposaran un model ètic i literari. Se cita com a principal representant d'aquest últim grup al cordovès Ibn'Abd Rabbihi (860-940), autor d'una de les enciclopèdies del segle X anteriorment esmentades. Tot i que l'enciclopèdia d'aquest autor ha estat molt valorada, també s'ha considerat com un «calaix de sastre» (Vernet, 2002, p. 133) que anticipa l'anquilosament en què va caure l'*adab*. *El collar únic* és el primer escrit de literatura *adab* de rellevància a al-Andalus. Aquesta enciclopèdia és deutora de la d'Ibn Qutayba: les seves obres s'havien introduït amb força a la Península gràcies a Ibn Hārūn de Bagdad, segons apunta la biografia número cent noranta-nou d'Ibn al-Faradī (Ribera y Tarragó, 2008, p. 120). *El collar únic* es divideix en vint-i-cinc seccions, on es desenvolupen i es completen els temes presents a l'obra de Ibn Qutayba: tracta sobre el govern i el governant, la guerra, la generositat, les normes de conducta, l'oratória, la poesia i la música, les dones, els dies, la condició humana, els animals, les begudes, sermons i discursos, etc. Altres autors compondran obres d'*adab* a al-Andalus, però no seran tan notables com *El collar únic*. Podem esmentar a Abū 'Alī al-Qālī de Bagdad (m. 976), Abū al-'Alā' Sā'id de Bagdad (m. ca. 1026), Abū 'Umar b. 'Abd al-Barr (m. 1070), Abū l-Qāsim b. al-Mawā'īnī de Còrdova (m. 1164) i Ibn al-Šayj de Màlaga (m. 1207) –destaquem d'aquest últim l'enciclopèdia que va escriure amb la finalitat d'educar al seu fill, anomenada *El llibre de l'abecedari*–.

El segle XIII continua amb la seva preocupació estilística i formal, on es troben les aportacions més originals. L'activitat cultural restant a l'àmbit de la prosa literària va consistir en la producció de les obres dels antics (Rubiera Mata, 1994, p. 165-166).

L'arabista francès André Miquel va sostenir una teoria moltes vegades citada que explicaria la situació que es va viure als segles següents. Quan els mongols van prendre Bagdad, el 1258, va acabar definitivament el califat abbàssida. Això provocà, segons aquest autor, que els àrabs prenguessin consciència de la possibilitat real que la seva civilització desaparegués, de manera que comencen a fixar per escrit tot allò que volien conservar de la seva cultura, inclòs allò que pertanyia a la tradició oral (Miquel, 1977, p. 117). Certament es localitza en aquesta època l'inici d'un gran treball de reproducció d'obres de diferent temàtica que vol perpetuar el saber del poble àrab (Blachère, 1975, p. 521-523). Els erudits varen trobar a l'enciclopedisme el medi adequat de transmetre i perpetuar aquest coneixement, de manera que, per ordre dels dirigents mamelucs, s'encarregà als funcionaris –un altre cop protagonistes en la història de l'enciclopedisme– la producció d'aquestes obres. Destaquem d'aquest període les següents: *Nihāyat al-arab fī funūn al-adab* d'al-Nuwayrī (1279-1333), *Masālik al-absār fī mamālik al-amsār* d'al-'Umarī (1301-1349), i *Subh al-A'šā fī Sinā'at al-inšā'* d'al-Qalqašandī (1355-1418). La major part de les obres enciclopèdiques d'aquests últims segles de l'Edat Mitjana es localitzen al Caire, on els abbàssides que havien sobreviscut van ser acollits pels sultans mamelucs, que varen fer possible

la continuïtat d'un califat honorífic a Egipte, fins que en va ser pres pels otomans el 1517<sup>8</sup>.

Algunes obres d'aquesta darrera època són molt properes a l'*adab*; d'altres, simplement incorporen les seves matèries: com s'ha esmentat abans, l'enciclopedisme ja havia pres consciència de gènere al segle X. L'arabista austríac Gustave von Grünebaum va afirmar que l'*adab* va voler comprendre tants temes que acabà per literaritzar el pensament, amb la qual cosa va finalitzar la seva aportació al saber (Grünebaum, 1971, p. 257). Hem observat que l'*adab* no és un gènere estàtic, sinó que sofreix una evolució. Tot i així, en general, podem afirmar que la principal pretensió de la literatura *adab* va ser la recopilació del coneixement disponible de caràcter profà, que comprendria des de la poesia preislàmica i la narració de tradicions o de fets històrics, fins a qüestions de tipus més filosòfic, tot tenint present una tendència instructiva que es proposava la formació del personal administratiu i, en general, el refinament de l'home, faceta emfatitzada en major mesura a partir de les obres d'Ibn Qutayba, per motius polític-socials.

L'enciclopedisme àrab està lligat a aquest gènere, al seu naixement i a la seva evolució, ja que les seves dues principals característiques, la didàctica i la recopilació del coneixement, són també les principals característiques que ha de presentar una obra perquè puguem considerar-la enciclopèdica.

### La classificació de les ciències en les enciclopèdies

El fet que l'enciclopedisme emprengués un camí propi al segle x no vol dir que es desvinculés totalment de l'*adab*, com s'ha comprovat. Existeixen, però, altres obres enciclopèdiques que no pertanyen en si mateixes a l'*adab*, tot i que algunes s'apropin a aquest gènere: es tracta de les obres que exposen una classificació sistemàtica de les ciències. Se n'han esmentat un parell compostes al segle x. Centrem-nos en les *Epístoles dels Germans de la Puresa*, realitzada pels integrants d'una associació mística i intel·lectual de Bàssora. Aquesta obra és una de les enciclopèdies islàmiques més completes, on s'ofereix una profunda exposició de les ciències, que es divideixen en quatre grans seccions. Cadascuna correspon a un moment concret d'allò que seria, segons aquest grup d'intel·lectuals, l'aprenentatge adequat de l'home. Així, la primera secció versaria sobre la lògica i la matemàtica, la segona sobre la física i l'anàlisi de l'univers, la tercera tractaria la metafísica i la quarta sobre astrologia, religió i mística.

També es va esmentar, al mateix segle, *Claus de la ciència d'al-Jwārizmī*. Aquesta enciclopèdia és coneguda principalment per la divisió de les ciències que presenta. L'autor exposa un ampli conjunt de pensament grec i àrab que classifica en dos grups principals, segons estigui tractant les «ciències dels antics» o les «ciències dels moderns». Mentre les «ciències dels antics» o «estrangeres» incloïen filosofia, lògica,

(8) Egipte va ser xiïta mentre van mantenir el poder els fatimites, que havien pres el govern als abbàssides el 969. El perill que suposava la presència dels francs, a finals del segle XI, va suposar un revifament de l'ortodòxia sunnita: Saladí, que al començament es trobava a les ordres del sultà sunnita de Síria, va prendre el control d'Egipte, acabant amb els fatimites (molt debilitats pels problemes interns i l'amenaça dels creuats francs) i donant origen a la dinastia aiúbida. Posteriorment, fou anomenat sultà de Síria. La dinastia aiúbida va impulsar l'ortodòxia sunnita, com també ho va fer la dinastia que va enderrocar el govern dels aiúbides: la mameluca (Chapoutot-Remadi, 1991, p. 267-268).

medicina, aritmètica, geometria, astronomia, música, mecànica i alquímia, les «ciències dels moderns» o «àrabs» les comprenien el dret islàmic, la teologia i les regles de l'oració, i tot allò que incloïa l'*adab*, destacant la gramàtica, els afers de l'administració, la poesia i la mètrica, i la història de Pèrsia, Aràbia, l'Islam, Grècia i Roma. Aquesta obra ens mostra la dicotomia present als cercles intel·lectuals musulmans entre les seves ciències pròpies i les ciències que no són islàmiques, cosa que els portarà a presentar classificacions tan característiques.

Cal destacar, així mateix, el *Fihrist* (*Catàleg de les ciències*), d'Ibn al-Nadīm (m. 995 o 998); però les aportacions enciclopèdiques més rellevants per a la qüestió de la divisió i l'exposició de les ciències van ser les de al-Kindī (m. 873), al-Fārābī (m. 950), Ibn Sīnā (m. 1037) e Ibn Rušd (m. 1198).

El primer treballà totes les ciències gregues, i va defensar l'ús per part dels intel·lectuals musulmans d'aquesta saviesa rebuda de Grècia. Diu al-Kindī: «no hauria d'avergonyar-nos reconèixer la veritat i assimilar-la, tant fa quina sigui la font de la qual procedeixi, i encara que qui ens la brindin siguin generacions antigues i pobles estrangers» (Martos Quesada, 2006, p. 84 i ss.).

Al-Fārābī va compondre una cèlebre obra on ofería la classificació i els principis de les ciències, anomenada *Ihsā' al-'ulūm* (*Enumeració o Catàleg de les ciències*). Les seves cinc seccions les componen l'estudi de la llengua i de la lògica, la matemàtica, la física i la metafísica i, per últim, el dret, la política i les ciències religioses.

Ibn Sīnā i Ibn Rušd, per la seva banda, han deixat un important llegat d'obres científiques i filosòfiques que tenen una relació directa amb la classificació i la naturalesa de les ciències i que poden considerar-se enciclopèdiques.

Ibn Sīnā va escriure un tractat anomenat *Risālat fi aqṣām al-'ulūm al-'aqliyya* (*Sobre les parts de les ciències racionals*), on distingeix els àmbits teòrics de la filosofia (física, matemàtiques i metafísica) dels pràctics (filosofia ètica, econòmica i política). L'obra que més ens interessa, però, és la seva magna enciclopèdia filosòfica i científica, el *Kitāb al-Šifā'* o *Llibre sobre la guarició*.

Pel que fa al treball d'Ibn Rušd, aquest va comentar els tractats de lògica i ciències naturals d'Aristòtil, així com la seva metafísica i l'ètica. En no disposar de la *Política*, va comentar la *República* de Plató. També va escriure sobre medicina, jurisprudència i teologia. Atenent a la totalitat de les seves creacions, es pot parlar d'una obra, en conjunt, enciclopèdica, tot i que no va redactar cap enciclopèdia en si. L'obra d'Averrois és enciclopèdica com es pot dir que ho és el conjunt de l'obra aristotèlica.

Per acabar, atendrem a la divisió de les ciències d'Ibn Jaldūn, on se'ns mostra com, al segle XIV, encara aquestes obres s'estructuren tenint present la separació entre ciències islàmiques i ciències estrangeres, assumides pels musulmans. A la *Muqaddima*, les ciències filosòfiques i intel·lectuals (incloses la lògica, les ciències de la naturalesa, la metafísica i el conjunt d'allò que anomena ciències de les mesures) es distingeixen de les ciències transmises (ciències de l'Alcorà, tradicions, dret, teologia, sufisme i l'estudi de la llengua).

Després d'haver realitzat un recorregut per la tradició enciclopèdica del món islàmic, concloem una divisió principal d'aquesta en dues branques; per una banda, trobem allò que podem anomenar enciclopèdies d'*adab*; d'altra banda, el pensa-

ment científic no solament es desenvolupa en tractats específics, sinó que també va donar lloc a obres enciclopèdiques que pretenien exposar i justificar una classificació sistemàtica i totalitzadora de les ciències.

## Tradició enciclopèdica occidental

### Precedents

La tradició enciclopèdica de l'occident llatí neix d'una metodologia d'ensenyament grega i de precedents bibliogràfics romans.

Al si del pensament grec, sorgeix un concepte metodològic que fa referència a un procés d'instrucció circular, és a dir, que comprèn i connecta els límits als quals s'estén el coneixement humà (Joaquín Bastús, 1862, p. 38). Serà Quintilià qui ens digui que a aquest cercle del saber els grecs li diuen *enkiklios paideia*: «*Orbis ille doctrinae quam Graeci enkiklion paidein vocant*» (*Institutionis oratoriae libri duodecim*, 1, 10, 1). Edgar Morin, a la seva obra *El mètode*, reprèn el sentit original del terme enciclopèdia com a proposta metodològica (en comptes de la idea d'una simple acumulació), per tal de desenvolupar la seva noció de «coneixement enciclopedant», ja que, com ell mateix diu a *Els meus dimonis*, aquest permet posar el saber en cercle per a aprendre a articular allò desunit, exercici amb el qual arribem a la seva teoria del «pensament complex» (Morin, 1995, p. 45).

Els grecs no van compondre cap enciclopèdia<sup>9</sup>, mentre que els romans sí que ho van fer, encara que de l'estructura de les seves obres no podem inferir una idea metodològica similar a la grega. Destaquem les obres de Varró, al segle I aC: els *Disciplinarum libri VIII* i les *Antiquitates rerum humanorum et divinarum*. La primera es dividia en nou disciplines; posteriorment, després d'eliminar les dues últimes (medicina i arquitectura), l'Edat Mitjana les convertirà en les seves set arts liberals del *trivium*: gramàtica, dialèctica i retòrica, i el *quadrivium*: geometria, aritmètica, astronomia i música<sup>10</sup>. A la *Naturalis Historia* de Plini el Vell, datada del segle I dC, es mostra l'interès de l'autor per escrutar la totalitat de la natura i presentar, com a resultat, el conjunt de la informació interessant extreta d'allò en una única obra. Cal mencionar també els treballs de Posidoni, Ciceró, Vitruvi, Cels i Sèneca, tots ells emmarcats entre el segle I aC i I dC.

(9) S'ha de tenir present, però, una petita obra escrita per Speusippos –nebot de Plató i successor seu a l'Acadèmia–, que recopilà fragments d'història natural, matemàtiques i filosofia per tal de fer-los servir a les classes de l'Acadèmia.

(10) El sistema d'educació de l'occident llatí medieval és directament deutor del programa de disciplines ideat per Varró. A la vegada, aquest pretenia traslladar al món llatí el procés d'instrucció grec, ja que els romans no disposaven d'una via d'estudis adequada que garantis el correcte enteniment de la filosofia. Les disciplines de Varró, doncs, suposaven un pas previ per tal d'assolir el discurs filosòfic (el discurs filosòfic estoic, en el cas de Varró; el discurs filosòfic amb influència estoica però ja cristianitzat, en el cas dels autors en els quals va influir la seva obra: Sant Agustí, Marcia Capella i Cassiodor). L'elecció de les dues últimes disciplines per part del romà –medicina i arquitectura– sembla incongruent si atenem a l'ideal estoic que l'autor professava, ja que aquest advoca per la puresa de la immaterialitat i, per contra, la medicina i l'arquitectura són massa materials, com diu el mateix Marcia Capella per tal de justificar la seva renúncia a incloure aquestes dues disciplines a la seva obra. Val a dir que, a la tradició grega de les arts liberals que Varró adapta per als romans, tampoc no es troben la medicina i l'arquitectura. La decisió de Varró d'incloure-les en les disciplines s'entén com un recurs per tal de garantir que aquestes arribessin a ser nou: faria així un paral·lelisme entre les nou disciplines i les nou muses de la mitologia grega, expressant, d'aquesta manera, que les vertaderes muses no són altra cosa que les disciplines (Álvarez Campos, 1957, p. 529-539).

## Enciclopedisme occidental a l'Edat Mitjana<sup>11</sup>

L'occident medieval va promoure amb determinació l'enciclopedisme des que sant Agustí, a la seva *De doctrina christiana*, fes manifesta la seva intenció d'utilitzar aquests compendis de la totalitat del saber en benefici de la ciència sacra. Agustí explica com aplicar els coneixements profans a l'estudi teològic, i fa una detallada exposició de les ciències heretades. Tenint sempre present la idea d'una conscient utilitat, el saber profà podia assumir-se.

La primera composició enciclopèdica data del segle v: és el *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (*Núpcies de Filologia i Mercuri*) de Marcià Capella, on els assistents a aquesta unió observen el plantejament corresponent a cadascuna de les arts liberals ofert per les set dames d'honor. Un segle després apareixeran les *Institutiones divinarum et saecularium lectionum* de Cassiodor, erudit rellevant no només per la seva obra, ja que no és menys important el paper capital que va desenvolupar-se al monestir de Vivarium, fundat per ell, on es dona una clara excepció a la tendència general de denuncia i precaució estesa als monestirs de l'Alta Edat Mitjana sobre la cultura clàssica. Al seu monestir, Cassiodor va implantar les seves idees educatives, tot redactant les *Institucions* per a ajudar als monjos en l'estudi i la lectura: va reflectir-hi el seu programa docent, dividint l'obra en dos llibres i separant, d'aquesta manera, les lletres paganes de les cristianes.

De la primera meitat del segle vii data la composició que marcarà les restants produccions de l'Alta Edat Mitjana i, amb un enfocament diferent, també les de la Baixa Edat Mitjana: les *Etimologies* (*Etymologiarum libri XX*). Tot atenent al saber clàssic en què es basa Isidor, aquell resulta molt més ric que el treball presentat per l'Hispalense. La seva influència posterior, però, resultà d'un abast il·limitat. Aquesta recopilació de coneixements conforma una anàlisi de la realitat mitjançant l'estudi lingüístic del nom de totes les coses, començant per les arts liberals. Isidor considera que aquestes disciplines i, en general, la cultura pagana, són bàsiques per a la formació del cristià. Citada tradicionalment com la primera enciclopèdia medieval, es pretén aconseguir amb ella una visió integral de l'univers que en permeti la comprensió. L'autor també va redactar la menys coneguda *De natura rerum*. Beda, al segle vuitè, es va basar en aquest i en Plini per a elaborar la seva pròpia *De natura rerum*. Al segle ix destaquen tres obres de Raban Maur: *De universo libri XXII sive Etymologiarum opus*, *De rerum naturis* i *De clericorum institutione*. El *De divisione naturae* d'Escot Eriúgena, per la seva part, és, en paraules de Ribémont, «la primera gran temptativa de l'Edat Mitjana de proporcionar una estructura de l'Univers» (Ribémont, 1995, p. 56). Escot també va comentar les Noces de Filologia i Mercuri de Marcià Capella.

Un canvi es gesta a partir del segle xii que, desenvolupat ja al xiii, comportarà un nou tipus d'enciclopedisme. Fins al moment, les explicacions físiques a enciclopèdies, bestiari i lapidaris s'introdueixen com a punt de partida que transforma immediatament el seu discurs en un ensenyament edificant mitjançant l'al·legorisme i el simbolisme còsmics. El segle xii canvià aquesta concepció física que es tradueix de seguida en simbolisme per una que cercarà la *legítima causa et ratio* dels fenòmens

(11) El present apartat suposa l'ampliació del següent article: Barrera Gómez, Noemí (2011) «Las enciclopedias medievales del mundo occidental». *Boletín de estudios de filosofía y cultura Manuel Mindán*, vol. VI, p. 219-227.

físics. Els segles anteriors només comptaven amb el tractat de Capella sobre el *quadrivium* i els comentaris a aquesta obra d'altres autors; però l'Occident veurà ara aparèixer una multitud d'escrits científics que arribaran per les zones limítrofes amb l'Imperi islàmic i mitjançant les rutes comercials.

L'accés al pensament grec i al seu desenvolupament en les obres àrabs promou l'elaboració de tot un conjunt d'enciclopèdies on la natura esdevé objecte d'estudi autònom, sense allunyar, però, l'objectiu últim sacre. Comprendre la natura permet accedir a la divinitat, ja que és mitjançant la natura com opera Déu. Se n'ha d'investigar, doncs, l'estructura interna i no romandre en anàlisis superficials, puix que aquestes no revelen veritaders coneixements. Pot veure's un exemple en un paràgraf del *Philosophia mundi* (s. XII) de Guillem de Conches: «Ja que ells mateixos ignoren les forces de la natura i desitgen tenir tots els homes com a companys de la seva ignorància, estan poc disposats que algú les investigui; a canvi, prefereixen que creguem com els pagesos i no aprofundim en les causes [naturals] [de les coses]. Nosaltres, però, decidim que cal cercar les causes de totes les coses. (...) Però aquesta gent (...) si sap d'algú que investigui així, el proclamen heretge». I continua: «No trec cap mèrit a Déu; totes les coses que hi ha al món van ser fetes per Déu, tret del mal; però va fer altres coses mitjançant l'operació de la natura, que és l'instrument de l'operació divina» (Lindberg, 2002, p. 255-256).

Queda patent a les obres compostes al llarg del segle XII el canvi respecte de la concepció de la natura, com mostren les notables enciclopèdies que s'emmarquen en aquest període: *Philosophia mundi* (ca. 1124) de Guillem de Conches (1080-ca. 1145), *Liber floridus* (1120) de Lambert de Saint-Omer (mort al voltant de 1125), *De diversis artibus* (ca. 1123-1130) de Teófil (ca. 1080-1125), *Imago mundi* (ca. 1130) d'Honorí (1080-1137), *Didascalicon* (anterior a 1125) d'Hug de San Víctor (1096-1141), *Liber exceptionum* (ca. 1140) de Ricart de San Víctor (1162-1173), *Hortus deliciarum* (ca. 1180) de la abadessa d'Hohenbourg, Herrada de Landsberg (morí cap al 1196) i la *Summa de vitiis et virtutibus* (1192-1193) de Raoul Ardent (ca. 1140-1200).

El segle XIII ratifica aquest canvi estructurant el seu sistema d'ensenyament. Gran quantitat de sabers recentment adquirits, juntament amb noves traduccions, devien introduir-se de manera adequada a unes escoles amb escassos mitjans organitzatius. Aquesta necessitat d'organització porta a la creació de les universitats, que fixaran els seus programes d'ensenyament.

Tres són les enciclopèdies que destaquen en aquest moment i que esdevenen grans paradigmes de la nova visió i interès científics: *De naturis rerum* d'Alexander Neckham; *De natura rerum*, de Thomas de Cantimpré i *De proprietatibus rerum*, de Bartholomaeus Anglicus, és a dir, Bartomeu l'Anglès.

L'obra de Neckham mostra l'assimilació d'aquesta nova visió de la natura, condecordant amb l'interès científic i matemàtic característic de l'Anglaterra baixmedieval i personificat en les figures de Grosseteste i Roger Bacon. Tot i que les noves traduccions aristotèliques a les quals es tenia accés es deixen sentir al treball de l'agustí, no abandona la descripció al·legòrica de la natura, motiu pel qual Bacon el citarà com un autor que va produir obres útils, però que no pot ser concebut com una autoritat. El contingut del *De naturis rerum* es troba classificat segons una divisió principal en dos llibres: el primer recull allò diví, supralunar i, en general, aeri (la creació, àngels, temps, planetes, foc, aire i aus); i el segon, allò propi del món terrestre (aigua, terra,

metalls, plantes, animals, l'home, animals domèstics, jardins, edificis, educació, societat i pecat).

L'obra del dominic Thomas de Cantimpré va ser molt llegida i immediatament va començar la seva traducció a llengües vernacles, tot i que la que va aconseguir major difusió i popularitat fou la del franciscà Bartomeu l'Anglès, enciclopèdia que es caracteritza per presentar una exposició clara i precisa dels temes que tracta. El contingut s'explica de manera senzilla, ja que l'objectiu de l'autor, com ell mateix expressa al pròleg, és que qualsevol que s'apropi a l'obra pugui entendre-la. En atendre a l'estructura d'ambdues enciclopèdies, la de Thomas i la d'en Bartomeu, advertim que la segona fa una separació del món espiritual, tractant-lo en primer lloc (Déu, àngels, ànima), i el material, al qual dedica la resta de l'obra (humors, cos i edats de l'home, malalties, cel, planetes, temps, terra, foc, aire, aigua, aus, geologia, províncies, pedres, metalls, arbres, plantes, animals, colors, olors, sabors, licors, nombres, mesures, instruments). Thomas de Cantimpré, però, deixa de costat el discurs sobre Déu i els àngels i comença estudiant l'home, tant el seu cos com la seva ànima, per a continuar descendent jeràrquicament: vida racional, vida sensitiva, vida vegetativa i éssers inanimats. Tot i així, el seu objectiu és clar: ell mateix dirà en la seva obra que pretén preservar i explicar la fe cristiana.

Engrosseixen aquesta relació d'obres enciclopèdiques les summes, els llibres d'*imago mundi* i una extensa llista d'*specula*, on destaca l'*Speculum maius* de Vicent de Beauvais (1190-1264), sens dubte el més rellevant.

Hem d'assenyalar també la importància de dos autors que van crear les seves obres enciclopèdiques a la segona meitat del segle XIII: Brunetto Latini (ca. 1220-1295) i Ramon Llull (1232-1316). Aquest últim va presentar, a l'*Arbor Scientiae*, una classificació de les ciències on la realitat es comprèn de manera estructurada pels quinze arbres que les divideixen; la jerarquia és ascendent, tot començant pels éssers inanimats fins a arribar a la divinitat. Pel que fa al *Llibre del tresor* (*Li livres dou trésor*) de Latini, estava dirigit a les classes socials més cultes. Dels tres llibres que comprenen l'obra, concedeix una importància cabdal als dos últims, on tracta aspectes ètics i polítics, tot constituint així un precedent a les obres posteriors que fan prevaler la importància cultural política. Amb el treball de Latini, començaran les enciclopèdies escrites en llengua vernacle i les traduccions a aquestes llengües de les enciclopèdies llatines.

Als segles següents, no cessa l'activitat enciclopèdica, com pot observar-se en la següent llista: *Compendium philosophiae* (ca. 1320); *Reductorium*, basada en el *De proprietatibus rerum*, (1340); *De originibus rerum libellus...* (ca. 1350), de Guglielmo di Iacopo (ca. 1290-1362); *Fons memorabilium universi*, de Domenico Bandini (ca. 1335-1418); *Visión delectable de la filosofía y artes liberales, metaphisica y philosophia moral* (ca. 1435), d'Alfonso de la Torre (mort ca. 1460); *Vocabularius rerum*, de Wenceslaus Brack (s. XV). En destaquem, per la seva importància, l'obra de Bandini.

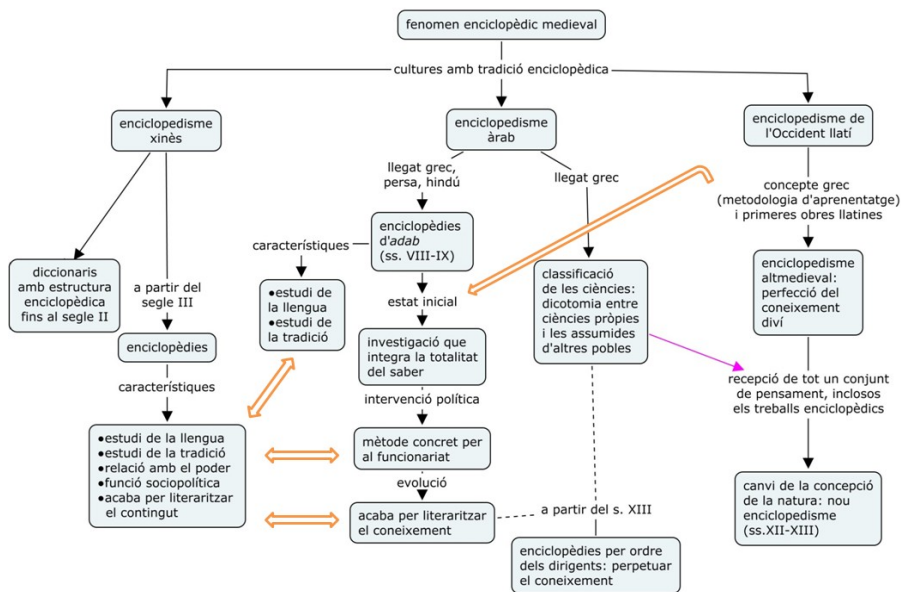
Al llarg d'aquestes pàgines, s'ha fet palès que l'enciclopedisme medieval de l'Occident llatí s'estableix sobre la tradició grecollatina i es desenvolupa sota les estructures del cristianisme, tot conferint a les enciclopèdies una finalitat sacra. La seva principal transformació es dona al segle XII i s'assumeix plenament al XIII, reflectint, així, el canvi en la concepció de la natura que en comportarà un estudi més autònom.



## Conclusions: nexes entre els diferents fenòmens enciclopèdics medievals

En observar el desenvolupament del fenomen enciclopèdic a les tres civilitzacions que posseeixen una forta tradició en aquest gènere, podem presentar un esquema que n'il·lustri l'evolució en cadascuna, cosa que suposarà un ajut per a visualitzar els seus nexes i punts comuns.

**Figura 1. Nexes entre fenòmens enciclopèdics medievals**



En primer lloc, pot assenyalar-se que tant l'enciclopèdisme àrab com l'occidental tenen una base grega, en el cas de l'Occident, grecollatina. Els musulmans, a les seves enciclopèdies, classificaran les ciències atenent a la dicotomia existent entre les disciplines pròpies i aquelles preses d'altres pobles, sobretot de Grècia. També els cristians tenen present la separació entre lletres paganes i cristianes, com mostren les *Institutiones* de Cassiodor. En un àmbit més particular, pot afirmar-se que el concepte grec originari d'enciclopèdia –aquella metodologia que permet entendre la unitat de tots els sabers que s'estudien en disciplines separades– es relaciona amb la noció d'*adab* d'al-Jāhiz, ja que el concep com un esperit de recerca que pretén integrar la totalitat del saber enfront d'una visió fragmentària d'aquest. L'*adab* aviat serà utilitzat com a instrument que respondrà als interessos polítics del govern i es convertirà en un programa concret per a la formació del funcionariat, exactament com succeeix en l'enciclopèdisme xinès. Precisament, aquesta relació amb el poder esdevindrà el principal motiu que l'enciclopèdisme d'ambdós imperis tingui molt present l'estudi de la llengua i les estructures tradicionals pròpies, ja que suposarà un factor clau de propaganda política enfront d'amenaques externes i internes. Ambdós acaben

literaritzant els coneixements de les seves obres, deixant, d'aquesta manera, de realitzar aportacions significatives a l'evolució del gènere.

Dintre de l'*adab* s'inclou l'estudi dels animals, tant en tractats específics com en obres generals. Els llibres d'animals, com el d'al-Jāhiz, són clarament enciclopèdics i mostren considerables similituds amb els bestiaris occidentals, obres paral·leles a les enciclopèdies. Ambdós classifiquen el món animal i exposen les característiques de cada espècie, incloent-hi els animals reals i els imaginaris; no només s'assenyalen les característiques físiques, sinó que s'agrupen totes les dades d'interès sobre ells: allò que simbolitzen, per què poden utilitzar-se (l'animal en si mateix o les seves parts), d'on són originaris i on es localitzen, en quins fets han intervingut, etc. Els llibres d'animals d'*adab* i els bestiaris són obres que excedeixen la zoologia, afegint explicacions etimològiques, folkloriques, històriques i religioses, amb apunts morals i afició per les curiositats.

Pel que fa a la influència de les obres d'*adab* en treballs occidentals, no és difícil trobar-ne, però les assimilacions són aïllades i s'assumeixen sota la forma de contes i llegendes, sense relació amb l'enciclopedisme.

Tornant a l'Imperi xinès, l'associació entre l'estudi de la llengua i l'enciclopedisme és primerenca, tot i que les obres que es componen són diccionaris etimològics que només posseeixen estructura enciclopèdica, no contingut. Les enciclopèdies llatines altmedievales també presenten un gran interès per les etimologies, però, en aquest cas, és a causa de l'al·legorisme còsmic que caracteritza aquestes composicions.

Quan les obres àrabs, amb tot el llegat grec que porten en si mateixes, arriben a l'Occident, exerceixen una influència directa al pensament filosòfic i científic, cosa que portarà a una modificació de l'enciclopedisme. Cap tradició enciclopèdica no influeix exclusivament sobre una altra: les enciclopèdies islàmiques formen part d'un gran conjunt d'obres que l'Occident rep i que ajuden a modificar el seu pensament. Aquest canvi es farà patent als treballs produïts a partir d'aquest moment, incloses les enciclopèdies. Si el nou material disponible i les conseqüències intel·lectuals fan possible que el món llatí revivís el seu enciclopedisme –moviment que es farà notar fins a la fi de l'Edat Mitjana–, el món islàmic també augmentarà la seva producció enciclopèdica a partir del segle XIII, però per una qüestió diferent: cerquen garantir la supervivència del saber de la seva civilització.

A les tres cultures, trobem una extensa producció d'obres que recopilen el coneixement de molt diversos temes: religió, mineralogia, zoologia, geografia, cosmografia, herbaris, anatomia, història i tradició, proverbis i poesies, etc. Totes mostren un ordre, classificació o jerarquia que les converteix en valorats testimonis de la cosmovisió de la seva civilització. Totes recorren a l'autoritat dels textos religiosos, de savis antics i contemporanis, i d'autoritats políticomorals. Tot i que els motius i les finalitats de la seva composició no van ser sempre els mateixos, com s'ha vist aquí, les enciclopèdies medievals no deixen de presentar una vessant didàctica o d'obra de referència que pretén compilar en una única obra la totalitat del saber disponible.

L'enciclopedisme continuà més enllà de l'Edat Mitjana, però la seva comparació amb les obres medievals sempre trobarà un element diferenciador i insalvable: la diferent intenció inherent al pensament que contextualitza la seva creació. Les enciclopèdies dels segles següents seran ja unes altres obres amb altres intencions i per a altres lectors.

## Referències

- Abd-el-Jalil, J.M. (1946) *Brève histoire de la littérature Arabe*. París, G. P. Maisonneuve.
- Álvarez Campos, S. (1957) «La primera enciclopedia de la cultura occidental». *Augustinus*, II, p. 529-574.
- Ballesteros Gaibrois, M. (1945) *Historia de la cultura*. Madrid, Ediciones Pegaso.
- Barrera, N. (2011) «Las enciclopedias medievales del mundo occidental». *Boletín de estudios de filosofía y cultura Manuel Mindán*, vol. VI, p. 219-227.
- Bastús, J. (1862) *El trivio y el cuadrivio o la nueva enciclopedia. El cómo, cuándo y la razón de las cosas*. Barcelona, Imprenta de la Viuda e Hijos de Gaspar.
- Bauer, W. (1966) «The Encyclopaedia in China». *Cahiers d'histoire mondiale*, (Éditions de la Baconnière-Neuchatel), vol. IX, 3 (Encyclopédies et civilisations), p. 665-691.
- Blachère, R. (1975) «Quelques réflexions sur les formes de l'encyclopédisme en Égypte et en Syrie du VIIIe/XIve siècle a la fin du IXe/XVe siècle». *Analecta* (Damas, Institut Français de Damas), XLV, p. 521-540.
- Bloom, J.M. i Blair, S. (2003) *Islam: mil años de ciencia y poder*. Barcelona, Editorial Paidós.
- Castro, A. (2002) *Las enseñanzas de Dôgen*. Barcelona, Editorial Kairós.
- Catto, J.I. (1984) *The history of the university of Oxford*. Oxford, Oxford University Press.
- Chapoutot-Remadi, M. (1991) «Les encyclopédies arabes à la fin du Moyen Age», a Becq, A. (Ed.) *L'encyclopédisme. Actes du Colloque de Caen (12-16 janvier 1987)*. París, Éditions Klincksieck, p. 267-279.
- Claramunt, S. i González Giménez, M. (2008) *Historia de la Edad Media*. Barcelona, Ariel.
- Cohen, R.S. i Wartofsky, M.W. (1975) *The Cultural context of medieval learning: proceedings of the first International Colloquium on Philosophy, Science, and Theology in the Middle Ages, September 1973*. Dordrecht i Boston, Reidel.
- Collison, R.L. (1966) *Encyclopaedias: their history throughout the ages. A bibliographical guide with extensive historical notes to the general encyclopaedias issued throughout the world from 350 B.C. to the present day*. Nova York i Londres, Hafner.
- Danner, V. (1975) «Arabic literature in Iran», a Frye, N. R. (Ed.) *The Cambridge history of Iran*, Londres, Cambridge University Press, vol. 4 (*The Period from the Arab Invasion to the Saljuqs*), p. 566-594.
- De Gandillac, M. (1966) «Encyclopédies pré-médiévales et médiévale». *Cahiers d'histoire mondiale* (Éditions de la Baconnière-Neuchatel), vol. IX, 3 (Encyclopédies et civilisations), p. 483-518.
- De la Fuente Freyre, J.A. (2002) *La biología en la antigüedad y la Edad Media*. Salamanca, Universidad de Salamanca.
- Díaz y Díaz, M.C. (1999) *Enciclopedia e sapere cristiano tra tardo-antico e alto Medioevo*. Milà, Jaca Book.
- Diény, J. P. (1991) «Les encyclopédies chinoises» a Becq, A. (Ed.) *L'encyclopédisme. Actes du Colloque de Caen (12-16 janvier 1987)*. París, Éditions Klincksieck, p. 195-200.
- Escolar, H. (1985) *Historia de las bibliotecas*. Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez & Ediciones Pirámide.

- Franke, H. i Trauzettel, R. (1973) *El Imperio Chino*. Madrid, Mèxic DF, Siglo XXI.
- Gabrieli, F. (1956) *Storia della letteratura araba*. Milà, Casa Editrice Academia.
- (1959) *L'Antica società beduina*. Roma, Centro di Studi Semitici, Istituto di Studi Orientali i Università di Roma.
- Gnoli, G. (1989) *The idea of Iran: an essay on its origin*. Roma, Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente.
- Grünebaum, G.E. (1971) *Medieval Islam: a study in cultural orientation*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lacouperie, T. de (2005) *The Languages of China before the Chinese*. Londres, Elibron Classics.
- Lee, T.H.C. (2000) *Education in traditional China: a history*. Leiden, Brill.
- (2004) *The new and the multiple: Sung senses of the past*. Hong Kong, The Chinese University Press.
- Lindberg, D.C. (2002) *Los inicios de la ciencia occidental. La tradición científica europea en el contexto filosófico, religioso e institucional (desde el 600 a. C. hasta 1450)*. Barcelona, Paidós.
- Lomba Fuentes, J. (1987) *La filosofía islámica en Zaragoza*. Saragossa, Diputación General de Aragón, Departamento de Cultura y Educación.
- Martos Quesada, J. (2006) «Islam y Ciencia en al-Andalus». *Il·lu. Revista de Ciències de las Religiones*. Anejos (Madrid, Universidad Complutense), XVI, p. 75-92.
- Menéndez Pidal, G. (2003) *Hacia una nueva imagen del mundo*. Madrid, Real Academia de la Historia, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Miquel, A. (1967) *La Géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle*. Vol I, *Géographie et géographie humaine dans la littérature arabe des origines à 1050*. París, La Haya, Mouton & Co.
- (1977) «Ibn Battuta, trente années de voyages de Pekin au Niger», a Charles, A.J., *Les Africains*. París, Éditions Jeune Afrique, 1, p. 117-140.
- Morin, E. (1981) *El método*, vol. I, *La naturaleza de la naturaleza*. Madrid, Cátedra.
- (1995) *Mis demonios*. Barcelona, Kairós.
- Nienhauser, W.H. (1998) *The Indiana companion to traditional Chinese literature*. Vol. 2, *Indiana*, Indiana University Press.
- Oppenheim, A.L. (1968) *Ancient Mesopotamia*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Pellat, C. (1956) «Note sur l'Espagne musulmane et al-Yahiz». *Al-Andalus: revista de las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid y Granada*. XXI (2), p. 277-284.
- (1966) «Les encyclopédies dans le monde arabe». *Cahiers d'histoire mondiale*, (Éditions de la Baconnière-Neuchatel), vol. IX, 3 (Encyclopédies et civilisations), p. 631-658.
- (1969) *The life and works of Jāhiz*. Berkeley i Los Ángeles, University of California Press.
- Puig Montada, J. (2007) «Ibn al-Moqaffa' y el orgullo sasánida». *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía*, vol. 24, p. 85-94.

- Ramírez del Río, J. (2002) *La orientalización de al-Andalus: los días de los árabes en la Península Ibérica*. Sevilla, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla.
- Rey, A. (1982) *Encyclopédies et dictionnaires*. París, Presses Universitaires de France [Collection «Que sais-je?»].
- Ribémont, B. (1995) *De natura rerum. Études sur les encyclopédies médiévales*. Orléans, Paradigme.
- Ribera y Tarragó, J. (2008) *Libros y enseñanzas en al-Andalus*. Navarra, Urgoiti Editores.
- Roux, G. (2002) *Mesopotamia: historia política, económica y cultural*. Madrid, Ediciones Akal.
- Rubiera Mata, M<sup>a</sup>J. (1994) *Introducció als estudis àrabs i islàmics*. Alacant, Universitat d'Alacant.
- (1999), *La Literatura árabe clásica: desde la época pre-islámica al Imperio Otomano*. Alacant, Universitat d'Alacant, 2005.
- Sabor, J.E. (1957) *Manual de fuentes de información. Obras de referencia: Enciclopedias, Diccionarios, Bibliografías, Biografías, etc.* Buenos Aires, Kapelusz.
- Sanmartín, J. i Serrano, J.M. (2006) *Historia Antigua del próximo oriente: Mesopotamia y Egipto*. Madrid, Akal.
- Sobh, M. (2002) *Historia de la literatura árabe clásica*. Madrid, Càtedra.
- Teng, S. i Biggerstaff, K. (1971) *An Annotated bibliography of selected Chinese reference works*. Cambridge, Harvard University Press.
- Vernet, J. (2002) *Literatura árabe*. Barcelona, El Acanalado.
- Wahl, C. (1998) «La lexicografía china: enciclopedias y diccionarios generales, especializados y curiosos». *Revista Argentina de Bibliotecología* (Buenos Aires, Programa de Estudios sobre Bibliotecología, Sociedad Argentina de Información), I, p. 27-46.
- Wang, G. (1965) *The Structure of Power in North China During the Five Dynasties*. Stanford, Stanford University Press.
- Wright, G.E. (2002) *Arqueología bíblica*. Madrid, Ediciones Cristiandad.
- Yap, Y. i Cotterell, A. (1975) *La civilización china clásica (De la prehistoria al siglo XIV)*. Barcelona, Aymà, 1981.
- Zurndorfer, H. (1999) *Chinese women in the imperial past: new perspectives*. Leiden, Brill.

## *El fenómeno enciclopédico medieval: una visión comparada*

*Resumen:* El fenómeno enciclopédico adquiere mucha importancia en la Edad Media. Los estudios, sin embargo, tienden a ser aislados; esta visión comparada del enciclopedismo en las tres culturas que presentan una fuerte tradición de dicho género —la china, la árabe y la occidental— muestra sus nexos y sus divergencias: en cada caso depende de la relación con el poder, de qué determina su nacimiento, cuál es su finalidad y qué factores influyen en su desarrollo. Pese a encontrar considerables semejanzas entre el enciclopedismo de estas civilizaciones, sólo puede localizarse una influencia: la que se produjo cuando Occidente recibió un conjunto de textos árabes, donde se incluían enciclopedias, y que supuso la modificación de su pensamiento y, por lo tanto, también de su enciclopedismo.

*Palabras clave:* enciclopedismo medieval, obras de referencia, obras didácticas, enciclopedias occidentales, enciclopedias árabes, enciclopedias chinas, funcionamiento medieval

## *Le phénomène encyclopédique médiéval : une vision comparée du savoir*

*Résumé :* Le phénomène encyclopédique avait beaucoup d'importance au Moyen Âge. Les études, cependant, tendent à être isolées. Cette vision comparée du genre encyclopédique dans les trois cultures qui présentent une forte tradition —la culture chinoise, la culture arabe et la culture occidentale— montre ses noyaux communs et ses divergences : il dépend, dans chaque cas, de la relation avec le pouvoir, qui détermine sa naissance, sa finalité et les facteurs qui influent sur son développement. Bien que l'on trouve de considérables ressemblances entre l'encyclopédisme de ces civilisations, on ne peut localiser qu'une influence : la réception en Occident de tout un ensemble de textes arabes, dans lesquels s'incluent les encyclopédies, qui a impliqué la modification de sa pensée et, par conséquent aussi, de son encyclopédisme.

*Mots-clés :* encyclopédisme médiéval, œuvres de référence, œuvres didactiques, encyclopédies occidentales, encyclopédies arabes, encyclopédies chinoises, fonctionnariat médiéval

## *The medieval encyclopaedic phenomenon: a shared vision of knowledge*

*Abstract:* The encyclopaedic phenomenon was very significant in the Middle Ages. Studies on it, however, are few. This shared vision of the encyclopaedic genre in the three cultures which have a strong tradition – the Chinese, Arab and western – reveal their common ground and their divergences: in each case, they depend on the relation with power, which determines their origins, their objectives and the factors which influence their development. Although there are considerable similarities between the encyclopaedias of these civilisations, only one influence has been located: the acceptance in the West of a series of Arab texts, including encyclopaedias, which altered its pattern of thinking, and therefore also its attitude towards encyclopaedias.

*Key words:* medieval encyclopaedias, reference works, educational works, western encyclopaedias, Arabic encyclopaedias, Chinese encyclopaedias, medieval functionaries